

Զ Փ Ո Ղ Ը

(Նոյնիս սպայ Զաքարիա Բ. Մելիք-Ամիրզադեանցիմ):

Ա.

Մածնաբերդցի Անդունց Սողին լոյս աշխարհ տե-
սաւ Ետտախայ գոմերում ¹⁾։ Մի անգամ նրա մայր
Սապետը վաղ առաւօտեան ըստ սովորականին զնաց
գոմը կովերին կթելու։ Յունուարն էր դրսում կանգ-
նած. օրը շատ ցուրտ էր. ձիւնի հաստ շերտի տակ
ծածկուած էին գոմերն ու կենալատները ²⁾։ Քամին
սաստիկ փչում էր ու ձիւնի քուլաներն այս ու այն
կողմը շարտում։ Դրսում ոչ մի կենդանի արարած չէր
երևում. շներն անգամ քաշուել էին ներս ու իրանց
սովորական հաչոցով էլ ոչոքի զահլա չէին տանում։
Տաւարածներէց ու հորթարածներէց ոչ մինն էլ դրսում
դեռ չէր երևում. նրանք յոգնած անվերջ պկու ³⁾ ա-
ծելուց ու պարելուց, որով գոմերում սովորաբար կար-
ճացնում են ձմեռուայ երկար գիշերները, դեռ անուշ
քնումն էին։ Նրանցից ոչ մինը դեռ չէր մտածում
գլուխը կարպետի տակից հանել, քնչու հանի ու զուր
տեղը ցուրտ կուլ տայ. այսօր միևնոյն է տաւարը հան-

1) Գոմերը շինում են գիւղից դուրս արօտաւեղինե-
րից մօտիկ. այնտեղ գիւղացիները պահում են իրանց տա-
ւարն ու ոչխարը։ 2) Կենալատունը շինում է մարդկանց
կենալու համար, գոմից բոլորովին առանձին։ 3) Երաժշտա-
կան մի հասարակ գործիք է, որը շինւում է ծղոտից։

դը ⁴⁾ չեն գնալու արածելու. կարպետը թէև շատ չոր է, բայց էլի նրա տակը փոքր ինչ տաք է: Գոմերում առաւօտեան այդ պահուն արթուն են միայն բընըչիքը ⁵⁾, որոնք շտապում են տաւարը շուտով կթել ու հրետին իրանց խեղճ գլուխներն այդ դալմադալից թափել. ահր գոմերի բանը միայն տաւար կթելը չի. պէտք է խնցիկ հարել ⁶⁾ ու կարագը հալել, պէտք է թանը կտրցնել ⁷⁾, պէտք է վերջապէս այն շնթռնած ⁸⁾ տաւարածների համար հաց շինել, որ գոնէ բարեհաճեն տաւարին ապուռ ⁹⁾ տալ ու ջուր խմելու տանել նրանց: Անդունց Սապետ աքիրն իրանց Հեօրմաթ կովի ծիծը բռնեց թէ չէ, խկոյն մի ինչ որ սաստիկ ցաւ զգաց: Նա արդէն սպասում էր և լաւ գիտէր, որ այսօր էգուց իր գլուխն այդպիսի մի օյին ¹⁰⁾ է գալու, բայց ոչ այդքան յանկարծակի: Դեռ նոր էին ապսպարել, որ գեղին տատմէր ¹¹⁾ գալ. ո՞վ էր իմանում, խաբարը գնացել էր գեղը, թէ ոչ. տատմէրը գալու էր, թէ դեռ իսկի տնից տեղահան էլ չէր եղել: Արդէն բանը բանից տնցել էր. նա գար էլ, այլ ևս ոչ մի բանի պէտք չէր գալ, քանի որ Սապետ աքիրը, զգալով ցաւն ու իմանալով բանն ինչումն է, ինքն իր գլխի ճարը տեսաւ: Թողեց կթիչը ¹²⁾ ձեռքից ու վազեց գոմից դէպի կենալատուն. բայց դեռ երկու քալ չարած, թուլացաւ ու ընկաւ մէջքի վրայ փափուկ ու տաք աղբակոյտի վրայ: Նրանցից աւելի լաւ անկողին կենալատանը Սապետ աքիրը չէր գտնիլ. այնտեղ բացի չոր կարպետից ու մաշած լանթերից ինչ կար, որ նա ինչ գտնէր, իսկ այդտեղ գոմում նրա տակը թէև տաւարի թրիք էր, բայց փափուկ էր ու տաք: Մանուկը նեղութիւն չէր քաշել, եթէ այդ փափուկ տեղը ծնուէր: Մնաց Սապետ աքիրը մի քանի ընկալ մէջքի վրայ ընկած. ցաւի բռնկումը մի քանի անգամ սաստիկ զգա-

⁴⁾ Արօտառեղին: ⁵⁾ Կովերին կթող ու առ հասարակ գոմերի տնտեսութիւնը վարող կանայք: ⁶⁾ Իւղ պատրաստել մածոնից: ⁷⁾ Թանը եփել: ⁸⁾ Պարկած: ⁹⁾ Խոտ ու դարման: ¹⁰⁾ Պատուհաս: ¹¹⁾ Մանկաբարձուհի. ¹²⁾ Կթելու ամանը:

ցուեց. չը կար մէկը, որը Սապետ աքօր ձեռքից բռնէր, նրան մի կաթիլ ջուր գոնէ տար, եթէ նա այդ անտանելի ցաւից ուշաթափուէր. էլի ցաւի մի ուժգին բռնկումն, և յանկարծ Սապետ աքիւրը թեթեւութիւն զգաց. աշխարհը կրկին լուսացաւ նրա համար, և նա աղբակոյտի վրայ ընկած տեսաւ մի փոքրիկ մանկիկ, որն իր թոյլ բազուկները մեկնած դէպի տարածութիւնը ճշում էր և կարծես գոմի սեացած կոճերից օգնութիւն էր աղերսում: Սապետ աքիւրն իսկոյն իրան հաւաքեց, վերցրեց աղբակոյտի վրայից ճչացող մանկան, փաթաթեց նրան իր արխալուղի փէշում ու վազեց կենալատուն, ուր փաթփթորեց նրան մի քանի հնամաշ լանթերի մէջ: Մանուկի ճշոցը քնահարամ արաւ Սապետ աքօր ամուսնուն, որը կարպետի տակ դէս ու դէն շարժուեց, զրփեց ¹³⁾ մին էս կողքը, մին էն կողքը ու յետոյ առանց գլուխը կարպետի տակից հանելու ձայն տուեց կնոջ. «Աղջի, էդ ո՞վ ա էդտեղ զայմաղալ անում. ասա՝ տաղ անի. դեռ քնից կշտացել չեմ:

— Բախէն ¹⁴⁾ ա՛ էլի, — պատասխանեց Սապետ աքիւրը:

— Ո՛ւմ բախալ ա, — հարցրեց ամուսինը:

— Մեր բախէն:

— Պահ, աղջի, բախէդ ըլսաւ:

— Հա՛:

— Տղայ ա՛, թա աղջիկ:

— Տղայ ա, — պատասխանեց Սապետ աքիւրը:

— Դէ Աստուծուն փառք, — ասաց կարպետի տակից ամուսինը, շուռ եկաւ միւս կողքի վրայ ու կրկին իր համար հանգիստ մրափեց:

Սապետ աքիւրը հրեց ոտով հորթարած Կափուելին, որը դեռ արին քնումն էր, վեր կացրեց նրան քնատեղից, յանձնեց նրա խնամքին նորածին մանկան, իսկ ինքը գնաց գոմը տաւարը կթելու: Կափուելը ծանրբարակ կրակ վառեց օջաղում, յետոյ վերցրեց լանթերի այն փաթեթը, որի մէջ ամփոփուած էր նորածինը,

¹³⁾ Քորեց. ¹⁴⁾ Երեսան:

խտոեց նրան ու նստեց օջաղի ծայրին տաքանալու։ Ծխի թանձր քուլաները բարձրանում էին օջաղից ու լցնում ամբողջ կենալատունը։ Խեղճ մանուկը խեղդաւում էր ծխից ու բոլոր ոյժով ճչում։ Կափուելը փափալում էր նրան, ասելով՝ «Լաց մի ըլի՛ր. քե մատաղ. կը մեծանաս, դու էլ հորթարած կը դառնաս. կը բացուի սիրուն գարուն, և դու կը գնաս դաշտ այնտեղ ձնծաղիկ քաղելու բլազուկներ¹⁵⁾» համար։ Մանուկի ճչոցն երբեմն մեղմանում էր, կարծես նա հասկանում էր Կափուելի ասածներն ու ուրախանում, այդ գեղեցիկ ապագան իր առաջին տեսնելով։

Այդպէս լոյս աշխարհ եկաւ Մածնաբերդցի Անդունց Սողին։

Բ.

Միմեանց ետեւից անցնում էին օրեր։ Սողին աղբակոյտերի ու լանթերի մէջ մեծանում էր ու փարթամանում։ Ծնուած օրից սկսած մի առանձին փափալանքի չէր արժանանում իր ծնողների կողմից, մի առանձին հոգս չէր պատճառում նրանց։ Հայրը երբեմն վերցնում էր նրան ձեռքն ու մինչև օժուլքը¹⁶⁾ բարձրացնում, «քօթիթ»¹⁷⁾ ու «առջուկ»¹⁸⁾ փաղաքշական խօսքերը շռայլելով նրա հասցէով. ասենք, այնքան էլ անտեղի չէին այդ ածականները, քանի որ փոքրիկ Սողին առջի քօթիթի պէս փափլիկ էր ու հաստլիկ։ Նրա ոտներն ու ձեռքերը միշտ թրքաթաթախ էին, քանի որ յաճախ անխնամ մնալով կենալատանը, նա սողալով դուրս էր գալիս այնտեղից ու աղբակոյտերի վրայ խաղում, կարծես արջի դանում¹⁹⁾ լինէր նա մեծանալիս։ Մայրը նրան այնքան էլ երես չէր տալիս. երբ բանից պրծնում էր, այն ժամանակ միայն նա միտն էր գցում իւր Սողուն, վերցնում էր նրան, կուշտ ծիծ էր տալիս

15) Նորածին հորթերի։ Հորթարածները սիրում են նրանց զարդարել ծաղիկներով։ 16) Գերաններ։ 17) Արջի քօթիթ։ 18) Փոքրիկ արջ։ 19) Որջում։

ու կրկին բաց թողում նրան սողալու մի աղբակոյտից միւսը: Սողին լաւ էր ծծում. պտրդ երևում էր, որ Անդունց տնից է. Անդունք առ հասարակ շատակեր են. Սողին, ինչպէս երևում էր, չէր ուզում իր նախորդներից ետ մնալ ու Անդունց հռչակաւոր տոհմը սև երես անել: Մայրը զօռով էր ծիծը նրա բերանից հանում. փուչը թամամ առջի քօթիթ էր. արնքան էլ ծծել կըլի, որ ծծում էր: Օրօրոցում Սողին չէր համբերում. մի սուտ աչքահոկի տալուց յետոյ, իսկոյն բանում էր աչքերն ու հարահուրէն գցում կենալատունը. օրօրոցի կապանքները Սողու քէֆովը չէին. նա սիրում էր միշտ ազատ իր հաստիկ ձեռքերն ու ոտները դէս ու դէն շարժել: Սապեա աքիրը, ճարը կտրած, վերցնում էր նրան օրօրոցից ու բաց թողնում գետնի վրայ սողալու: Երբ ազատում էին նրան օրօրոցի կապանքներից, նա թռթռում էր մօր գրկում, կարծես երկնքից մի մեծ պարգև իջած լինէր նրա համար: Բաց էր թողնում մայրը Սողուն կենալատունն, ու ինքը գնում էր գոմը տաւարի թրիքը քերելու: Ետ դէս ու դէն սողալուց Սողին յոգնում էր ու տեղն ու տեղը քնում, յաճախ խոնաւ գետնի վրայ: «Ձէ, ըսիս կողքը պինդ ա,—ասում էր երբեմն հայրը, տեսնելով Սողուն այդ գրու-թեան մէջ,—լաւ տաւարած կըլի, ձիւն ու անձրևից, թող ու թացից նրա աչքը չի վախիլ, սա թամամ իմ պապ Արզմանի ղոլն ա ընկել. նրա պէս կողքապինդ ու հաստավիզ ա ըլելու: Եւ ճշմարիտ. փոքրիկ Սողու թէ կողքըն էր շատ պինդ և թէ վիզն էր շատ հաստ,—այդ արդէն նշմարւում էր, թէև նա դեռ օրօրոցում էր պարկում: Սողին հիւանդանալու հետ իսկի գլուխ չունէր. փուչը կարծես քարից լինէր շինած. հլէ գոնէ մի սուտ էլա հազում չէր, որ ծնողները մի քիչ հալ ու մաշ լինէին, մի ըռեխ ²⁰⁾ էլա «ջան» ասէին նրան: Սապեա աքիրն երբեմն փաթաթում էր Սողուն չարսաւում, կապում էր իւր մէջքին ու գնում էր գոմերից դուրս կանաչ մարգագետնում ոչխարներին կթելու: Կթիչը ձեռքին նա անցնում

20) Բերան:

էր մի ոչխարից միւսին, իսկ Սողին կպած նրա մէջքից, կամ հանգիստ իր համար քնում էր, կամ աչքերը բաց պլլշում էր դէպի գառները, որոնք խմբուած ոչխարներից հեռու, մայում էին անդադար ու գառնարածների դադանակներից ահաբեկուած չէին համարձակում շարժուել իրանց տեղերից. նրանք անհամբեր սպասում էին իրանց հերթին, որ դան ու կաթ ծծեն իրանց մայրերի ծծերից: Յաճախ անձրևների տակ էր ընկնում մանուկ Սողին. մայրը կաթնի մեծ կթիչը ձեռքին բռնած էլ չէր կարողանում նրան մէջքից վերցնել, գրկել ու թափել նրան անձրևից: Չարը կտրած խեղճ Սապետ աքիրը կթիչը երկու ձեռքով ամուր բռնած վազում էր դէպի գոմերը, իսկ անձրևը վերևից հեղեղում էր անխնայ նրան իր մէջքի բեռնով: Մինչև կենալատուն հասնելը խեղճ Սողու վրայ էլ չոր լանթի կտոր չէր մնում. նա այնպէս էր թռչում, կարծես գետից լինէր հանած իր վրայի շորերով: Մայրը հանում էր նրա վրայից լանթերը, մզում էր ու չորացնում օջաղի ծայրին, իսկ մինչև չորանալը Սողին բոլորովին տկուր թաւալում էր կենալատան խոնաւ յատակի վրայ: Փուչն ասած հլէ մի սուտ էլա հիւանդանար. չէ, այդպիսի բանը նրան անմատչելի էր: Դրուստ էր ասում իր հայրը, որ նա իր պապ Անդունց Արզմանի ղօլն էր ընկել, իսկ թէ իր ժամանակին ինչպիսի տղամարդ էր Անդունց Արզմանը, այդ ամբողջ աշխարհին յայտնի է. նա արջերի հետ անգամ կոխ էր բռնում ու յաճախ հասարակ դադանակներով էր սպանում նրանց: Ահ ու երկիւղ ասած բանը, քամին ու բորանը, ցուրտն ու սառնամանիքն Արզմանի համար գոյութիւն չունէին: Իր մազի համբարքով նա մարդ էր սպանել, միայն ոչ խեղճ ու անմեղ մարդկանց, այլ գողերի ու զաջաղների: Դառչովեցի ձեղունց Վերդին էլ է շատ ազդուն ²¹⁾ փղամարդ, նա էլ գողերի հետ գլուխ չունի ու պատահած ժամանակ հանգուցմերոց է անում նրանց ու դէպի այն հեռու աշխարհը ճանապարհ դնում, բայց էլի նա

²¹⁾ Ուժեղ, քաջ ու համարձակ:

Անդունց Արզմանին չի հասնիլ. Արզմանը կատարեալ քափիւր էր: Ճեղունց Վերդին դեռ շատ պիտի պէճինկրակին ²²⁾ անիլ, դեռ շատ պիտի գիւլլա բարութ փչացնիլ, չը տեսնուած քաջութիւններ պիտի անիլ նա, որ Անդունց Արզմանի ետնից հասնի. Արզմանի նանը չը մեռնի. նա մի ուրիշ տղամարդ էր...

Պ.

Երբ սողին սկսեց ման գալ, մայրը կտրեց նրան ծծից ու բոլորովին ազատ բաց թողեց նրան գոմերում: Սողին ամբողջ օրեր, ոտաբռքիկ ու գլխաբաց, շրջում էր հասակակիցների հետ աղբակոյտերի մէջ, թաւալուում էր գետնի վրայ ու երեկոյեան թրքաթաթախ վերադառնում կենալատուն, ուր ուտում էր թան կամ մածուն ու պարկում կարպետի տակ քնելու: Առտուտեան վեր կենալով տեղից, ուտում էր մածնի սո՛վորական բաժինն ու գնում առուակի ափին գետ ²³⁾ շինելու: Հաւաքւում էր այնտեղ երեխաների մի ամբողջ բանակ: Նրանք առուակի ափին գետ շինելիս թրջւում էին ու ցեխոտւում. մայրերն երբեմն դալիս էին ու գլխներին բանփելով ²⁴⁾ տանում նրանց տուն, բայց փուլները չէին խրատւում. ազատուելուն պէս, կրկին վազում էին դէպի առուակն ու կրկին թրջւում, ցեխոտւում այնտեղ: Գոնէ մինը նրանցից մըսէր ու հիւանդանար խրատուելու համար. այդ էլ չէր պատահում երբէք. փուլները կարծես դանում մեծացած արջի քօթիթներ լինէին:

Այդպէս անցնում էին Սողուն անհոգ ու անգարդ մանկութեան տարիները: Բոլոր ժամանակ իր հասակակիցների հետ անձնատուր էր լինում նա ազատ խաղերի. նա ղեկավարում էր խաղերը, սւստի նրան ամենից շատ էին տուր ու դմբոց տալիս կանալք, երբ գալիս էին իրանց ցեխաթաթախ չարաճճիներին տուն տա-

22) Իր դժերից վեր պիտի աշխատի. 23) Լճակ. 24) Երկու ձեռքով խփելով:

ներու. նրան էին մեղադրում միշտ այդ անվերջ ու անկարգ խաղերի մէջ, նրան էին պատճառ համարում: Երբեմն Սողին առաջարկում էր երեխանց «թուրք ու հալ չորանի» ²⁵⁾ տալ: Նրանք բաժանուում էին երկու խմբի. մի մասը թուրք հովիւների գերն էր կտտարում, միւս մասը հալ. վերցնում էին նրանք մի-մի փայտ ու սկսում էին նախ վիճաբանութիւն. վէճը վերաբերում էր արօտատեղիներին, ուր թուրքերն իրանց տաւարը բերել էին արածացնելու: Մի քիչ իրար ըռելի կրծելուց յետոյ նրանք սկսում էին չոմաղակուիւ ²⁶⁾. «խիզան, զրփեցէք», ²⁷⁾ ասում էր Սողին ու ինքն առաջինը յարձակուում թշնամեաց բանակի վրայ. հարուածները կարկուտի պէս թափւում էին սրա-նրա գլխին. արիւնով նախշւում էին մարտնչողների երեսներն ու ճակատները, արիւնով ներկւում էր գետինը, բայց խիզանը, ոչ մի ուշադրութիւն չը դարձնելով արեան վրայ, շտրունակում էին միմեանց զփել: Շատերն ընկնում էին. միւսները նրանց կոխկրտելով, առաջ էին շարժւում ու անխնայ աջ ու ձախ նի պրանում: Անդունց Սողին չը նայած իր արիւնաներկ քիթ ու պռօշին, գնում էր յանդգնութեամբ առաջ ու անդադար կրկնում՝ «խիզան, զփեցէք. էնա հա մենք շնաշարդ ենք տալիս թուրքերին»: Բանը վերջապէս այնտեղ էր հասնում, որ շատերը մարտնչողներին, կորցնելով թշնամու անխնայ հարուածներից իրանց բոլոր արիութիւնը, աղիողորմ ձայնով «վալ, նանէ» էին կանչում, հասկացնելով ում հարկն է, որ բաները խարաբ են, եկէք շուտով ու մեզ թափեցէք: Նրանց լացն ու կոծը հասնում էր բլրնիջիների ականջներին: Խեղճ կանալքը, իմանալով բանն ինչումն է, ձգում էին խկոյն բան ու գործ, վազում էին իրանց չարաճճիների մօտ ու քարսազի ²⁸⁾ անում նրանց: Բոլոր մարտնչողներն էլ անխափր, թէ յաղթողները և թէ յաղթուածները, լաւ քօթակ էին ուտում իրանց մայրերից, որ էլ չը համարձակուեն իրանց քիթ ու պռօշն արնացնել ու

²⁵⁾ Հովիւ. ²⁶⁾ Սկսում էին դադանակներով կռուել.

²⁷⁾ Զփեցէք. զփել — խփել, զարնել. ²⁸⁾ Հանդարտացնում:

նրանց բանից գցել: Ամենից շատ քօթակուում էր Անդուկն Սողին, այդ լանդուզն զփողը ²⁹⁾, Ղեկավարութիւնը շաա թանգ էր նստում նրան: Սապետ աքիրը, դրդուած բընիքների դանգատներից, անխնայ տուր ու դմբոցով խրատում էր նրան, որ խելօք կենայ, էլ էգհէնց խելառ. մելառ ³⁰⁾ խաղեր չըսարքի խիզանի հետ: Սողին այդպիսի դասերից յետոյ աշխատում էր իրան հանդարտ պահել. բայց ինչ անէր խելճը, երբ նրա ջանք, ձեռքն ու ոտքը կռուի համար միշտ քոր էին գալիս: Նրա ոսկորները չէին դնջանում. անցնում էր մի-երկու օր, նա կրկին հաւաքում էր երեխանցն իւր շուրջ, բաժանում էր նրանց խմբերի ու «խիզան, զրփեցէք» ասելով, առաջ շարժւում իւր խմբի գլուխն անցած: Զը նայած նոր ու աւելի ահուելի քօթակներին, նա իւր փղ խաղերից ձեռը չէր քաշում երբէք:

Դ.

Մի անգամ, հնձի ժամանակը, Սողու հայրը դարձաւ Սապետ աքօրն ասելով՝ «ւ կնիկ, հիմա մեր բանի թիւնդ վախտն ա, էսօր էն օրն ա, որ փէտին փալաս են փաթաթում ու բանեցնում, իսկ մեր փուչ Սողին այստեղ գոմերում գուր ուտում ա և խմում ու սրա-նրա քիթ ու պոօշ արինլիկ անում ³¹⁾». էսօր նա տասը տարեկան ըախայ ա, էսօրուանից պէտք ա նրա միսն ուտել, ոսկորը թողնել, աչքը հանել ու բանեցնել. բաւական ա, լաւ բօլ նա էստեղ գոմերում դէս ու դէն խնդուղի ³²⁾ տուաւ. ինչ կասես եթէ նրան տանեմ սարն այնտեղից մեր ջորով խոտ ու խուրճը կրի նա շէնը:

—Ի՞նչ պտեմ ասիլ, տանում ես, տար,—պատասխանեց Սապետ աքիրը,—երբ հնձի և կալ ու կուտի ժամանակն անցնի, էն վախտը կրգայ այստեղ գոմերում հորթերը պահելու. եթէ պարապ թողնենք, բէգով-

²⁹⁾ Խփողը, գարնողը, կռուողը. ³⁰⁾ Յիմար. ³¹⁾ Արիւնով ներկում. ³²⁾ Վազվզեց:

լաթ³³⁾ ու վէճուկ³⁴⁾ տղայ կը դառնայ:

— Հն, հն, ըղորմի քու հօրն, ա կնիկ, — պատասխանեց նրան ամուսինը, — բէգօվլաթ կը դառնայ, եթէ պարապ մնայ. հիմա նրան լծան տակ քաշեցին: Սողին

լաց ու կոծով թողեց իր գոմերը, իր սիրելի աղբակոյտերն ու գնաց հօր հետ սարը այնտեղից խոտ ու խուրձ կրելու շէնը: Սկսուեցին խեղճ Սողու համար չարքաշ օրեր. էլ հանգստութիւն, էլ դինջութիւն չունէր նա. կաթ ու մածոնի համ շատ հաղիւ էր նա տեսնում. նրա ուտելիքը չոր հացն էր. երբեմն ճանկ էր գցում թթու շուշան կամ պէքի³⁵⁾: Հալը բեռնում էր ջրուն խոտ կամ խուրձը, Սողին տանում էր տուն: Նա գնում էր ոտաբոբիկ ու գլխաբաց. վերևից արևն էր դաղում նրա գլուխը ցածից քարերն էին ծակծկոտում նրա ոտները, նրա իսկի վէջէն³⁶⁾ չէր ալդ. ալդ անյարմարութիւնները ոչինչ բաներ էին նրա համար. նրա դեռ այն ժամանակը չէր, որ ոտնամաններ ու գլխոյկ ունենայ: Մենակ հօ նա չէր. նրա ընկերները, խոտ ու խուրձ կրողները, բոլորն էլ նրա օրի խեղան էին, բոլորն էլ համարեա ոտաբոբիկ էին ու գլխաբաց: Ծնողներն աւելորդ էին համարում նրանց համար ոտնամանների ու գլխարկի ծախսեր անել: «Երեխէք են, դեռ խուրդա-մուրդա խեղան են³⁷⁾», — ասում են սովորաբար նրանց ծնողները, — թող բոբիկ ոտով քարին քացի տալով մեծանան, որ իմանան եղը մածոնիցն ա, որ վերջը աշխատանքի դադրը³⁸⁾ գիդենան. եթէ ջահելութիւնից նրանց պահես, պաշտես, սև օրից հեռու պահես, նրա ամեն ուզածը կատարես, շուտով գլխիդ աղա կը դառնան ու քո տուն ու տեղը կը քանդեն. էն վախտը եկ ու էշը փխակից հանի. գէ տեսնեմ, ինչ ես դու էշը փխակից հանում, երբ ջահելութիւնից դու նրա կապը քո ձեռքից գցել ես: Եշը հակառակ հայվան ա. նա

33) Անպիտան. 34) Չար, ինքնագլուխ: 35) Բոխ. 36) Ուշ չէր դարձնում. 37) Մանր. մունր երեխաներ են. 38) Գինը, նշանակութիւնը:

եթէ իր գլխու մնայ, տիրօջն էլ բանի տեղ չի դնիլ, քամակը դէպի նրան կանի ու քացի կըտայ ըռըխին. թամամ նրա պէս հակառակ են լինում երես տուած ջահլիները: Ել խճ ենք մենք նրանց երես տալիս. ջահլի միսն ուտել պտես, ոսկորը թողնիլ, որ նա շետակ ու խելքը գլխին մարդ դառնայ: Սողու հալըը նրա ջանին ըլած ուտում ու մաքրաղարդում էր նրա միսը. խեղճը ոչ թէ միայն ցերեկը, այլ գիշերն անգամ հանգըստութիւն չունէր: Երեկոյեան մի ալին-օլին չոր հաց կրծելուց լետոյ նա պարկում էր կարպետի տակին քնելու: Դէ յալանի է, որ զահրիմար կարպետի տակին մարդ հանգիստ քուն չի ունենում. տակդ չոր, վերեդ չոր, կարպետի արանքներում լուաներ, որոնք ջանիդ ըլած արիւնդ ծծում են,— ո՞նց դու հանգիստ քնես, հէնց էնա քեզ քորում ես ու ղրփում և դէս ու դէն պարանուում: Աչքդ մի քիչ հուփ է գալիս, քաղցը երազի մէջ ես ընկնում, տեսնում ես քեզ քնած փափուկ եօրդան—դօշակի մէջ, տան պուճախում, այլ ոչ թէ աստղերանց տակին. մնել ես տեսնում, մի բան կողքդ ծակեց, քնահարամ ես ըլում ու տեսնում քեզ չոր կարպետի մէջ փաթաթուած: Աչքերդ կրկին հուփ ես ունում ու մի հանգաւ մրափում, բայց էն զահրիմար երազը, էն փափուկ եօրդան-դօշակն էլ չես տեսնում, գնում է երազդ և չը գիտես՝ ո՞ր սևատակ է կորչում: Ե՛, դեռ լաւ է, երբ վերեում փալլում են աստղերը կամ լուսինը. երբեմն երկինքը ծածկւում է մութ ամպերով. ծլլալով թափւում է անձրևն ու քեզ քո կարպետով շան օրն ու շան հալը գցում: Կուչ ես գալիս կարպետիդ տակին, ձեռքերդ ու ոտներդ քեզ հաւաքում, իսկ վերեկից թիւկթիւկալով ընկնում են անձրևի անվերջ կաթիլները կարպետիդ վրայ ու կամաց կամաց նի նստում. թրջւում է կարպետը, թրջւում են շորերըդ. ջուրն արդէն մարմնիդ է հասնում: Ծար չի կալ, մրափում ես ու մի քաղցը երազի մէջ ընկնում. յանկարծ մի սառը բան է անցնում լաշովդ. վեր ես թռուչում և թնչ ես տեսնում. ջուրն արդէն հոսում է տակովդ: Կանգնում ես տեղիցդ, կարպետն ուսերիդ գցում,

խուրջինի մի թալը գլուխդ պրծացնում, թամամ վրդապետ դառնում ու գնում այն խաւարի մէջ մի չոր տեղ գտնելու, որ կրկին կարպետում կօլօլուես, քարը գըլխիդ տակին դնես ու պարկես: Յաճախ չոր տեղ չի գտնւում, սարին ո՞վ է տուել չոր ու ցամաք տեղը. ճարդ կտրում է, կանգնում ես մի տեղ ու այդպէս կանգնած լուսացնում: Ե՛, էդ բոլորը լաւ է, շատ լաւ. ամառ ժամանակ հեշտ է այդպիսի պատուհասներին դէմ կենալը: Աստուած հեռու տանի ձմեռը, եթէ թէժ կրակ չունես արած, այն ժամանակ հանդին կարպետում փաթաթուել ու պարկել չես կարող. եթէ այդպիսի ակամախութիւն անես, էլ առաւօտը տեղիցդ վեր չես կենայ, կըսառչես ու սառոյց կըկտրես: Բա թէ՛ հողը գլխիդ տաս. էլ թէ՛ ամնում անել. ճարդ կտրած շուռ ես ունում կարպետն ու մինչև լոյսն առանց դաւալի պար գալիս. որ չը սառչես, մի փոքր էլա տաքանաս, գուռնէն էլ դու ես քո ըռթխովն³⁹⁾ ածում:

Մանկութեան առաջին օրերից սովոր լինելով չոր կարպետին, Սողին սարին այնքան էլ նեղութիւններ չէր քաշում կարպետի տակ, լաւ էր քնում. բայց ամեն գիշեր դեռ արին քնումը, դեռ լոյսը չը բացուած. հալըը հրում էր նրան, ասելով՝ «ադա՛, լաւ բօլ քնեցիր, վեր կաց, խոտը աար տուն, ջորուն բեռնում եմ. ջահիլ տղէն էդքան կը քնի. բա դու աշխարհումս ո՞նց պտես ապրիլ: Աշխարհումս ապրել սովորելու համար Սողին խկոյն վեր էր թռչում տեղից, կարպետը ծալում ու ջորու կապը բռնում: Հալըը բեռնում էր ջորին ու Սողու առաջն անում. տասնամեայ խոտ կրողը դեռ քնաթաթախ, աչքերը տրորելով գնում էր նրա ետեկից: Պատահում էին թող ու թաց գիշերներ. կարպետի տակ արդէն թրջուած ճանապարհին նա ևս աւելի էր թրջւում ու ցեխոտւում. բայց այդ նա մի բանի տեղ չէր դնում. շտապով քշում էր ջորուն, որ հրետին տուն հասնի ու մի ուտելու բան ճանկ գցի իրանց հարսի ձեռքից, որը տանտիկնութիւն էր անում Սա-

39) Բերանով:

պետ աքօր բացակայութեան պատճառով, նա միշտ մը-
նում էր գոմերում: Նա նապարհին նա շատ. ընկերները
էր պատահում, որոնք նոյնպէս խոտ ու խուրձ էին
կրում տուն: Բեռնած ջորիներն ու ձիաները կազմում
էին մի մեծ քարվան: Երեխաներն ուրախ-գուլարթ
գնում էին նրանց ետեւից. նրանք անընդհատ երգեր
էին երգում, կարծես թռչուններ լինէին ծովալիս: Սո-
ղին մի շատ տարօրինակ սովորութիւն ունէր. նա ոչ
ոքի թող չէր տալիս, որ իր առաջին գնայ. անխնայ
մտրակելով իրանց ջորուն, նա առաջ էր գցում նրան,
միշտ առաջ, իսկ ամբողջ քարվանը մնում էր նրա
ետևում:

Նրանց Թաււան ջորին շատ նամուսով էր. մի-եր-
կու հարուած ստանալով նա իմաստունի պէս ըմբռ-
նում էր Սողու միտքն ու առաջ ընկնում: «Դէ քե մա-
տաղ, Թաււան, հա,—բացականչում էր Սողին,—գնա՛
արխային առաջ. Անդունց Սողին ուրիշների քամակում
մնացող տղայ չի»: Թաււան ջորին առաջ ընկնելիս բեռ-
նած ուղախներին երբեմն հրում էր մի կողմ իր վրայի բեռ-
նով: Նրանց ուղեկցող խուրձ կրողները բողբոջում էին,
ուշուռներ էին առաքում Թաււան ջորու տիրօջ հաս-
ցելով ու ձայն էին տալիս Սողուն՝ իր ջորու ըռեխը պա-
հել: Փոխանակ ջորու ըռեխը պահելու Սողին հայհո-
յանքներից վիրաւորուած, ինքն էլ փոխադարձաբար
նոյնպիսի հաճոյախօսութիւններ էր ասում նրանց:
Սկսում էր վիճաբանութիւն, որը յաճախ վերջանում
էր զփոցով ⁴⁰⁾: Սողու դադանակը վեր ու վայր էր
շարժւում օդի մէջ ու ամեն անգամ սրա կամ նրա
կարկաժին իջնում: Շատ սակաւ էր պատահում Սողուն
յաղթուել. նա առհասարակ յաղթող էր հանդիսանում,
քանի որ նա շատ ուստա զփող էր, նրա դադանակն ա-
ռանց հարուածի չէր իջնում. գոմերում ահր էդ էր նրա
փէշակը վաղ մանկութիւնից սկսած: Խուրձ կրող երե-
խաները տեսան, որ Սողուն դադանակաթակ տալը հա-
նաք բան չի, որ նա նրանց պէս երեք-չորսի առաջ

40) Կռուով:

կանի ու զփելով դէպի ուր ուզում է քշի, ուստի ամեն սհաթ նրա հետ չէին վիճում, թողնում էին նրան իր Թառլան ջորու հոգին հանել ու առաջ քշել: Չէ, չէ. էլի մին էլ տեսար զփոց պատահեց, մին էլ տեսար սրա-նրա քիթ ու պռոջ արիւնլիկ եղաւ: Երբեմն պատահում էր Սողուն արիւնաթաթախ դնալ սարը հօր մօտ: Նկատելով արիւնն ու հասկանալով բանն ինչումն է, նա բարկացած ասում էր որդուն՝ «ա գըլ-խամեռ, էլ դու կոխ գցեցիր, բա բօլ չէր, հերիք չէր քեզ. էս սարին էլա դու դինջանալու չես. ահր էդ ինչ պատահեց, որ դու չը կարացիր քեզ հաւաք պահել»:

— Ապէր, հուռունց Մակիչն ինձ ուշուոնց տուեց,
— պատասխանում է Սողին:

— Բա դու նրան քնչ արիր:

— Ես էլ նրան զփեցի:

— Այ դու դալաթ արիր, — պատասխանում էր հայրը, — կարում չէիր դաս ինձ ասես, որ ես էլ նրա հօրն ասեմ, որ նրա աչքը հանի: Ել անես ոչ, թէ չէ ես էլ քեզ ըսէնց կը զփեմ, ա՛յ, — ասում էր Սողուն հայրն ու մի քանի անգամ բամփում նրա գլխին ու չափալախներ թխում երեսին:

Նա խրատում էր Սողուն, որ նա զփելը թօբա անի. վախենում էր, որ որդու զփոցը վատ հետեւանքներ ունենալ ու իրան տուգանքի տակ գցի: Ե՛, ինչքան էլ հայրը բամփում էր Սողուն կարկաժին, նա էլի իր էջն էր քշում. պատահած տեղը զփում էր զօրս դու պատուիրեցեր: Նրա հռչակը շուտով տարածուեց բոլոր խոտ ու խուրձ կրող երեխաների մէջ: Նրանք սկսեցին Սողուն լծրգանքով վերաբերուել. էլ ամեն քեօրփա ⁴¹⁾ չէր համարձակում նրա հետ վիճել ու նրա վրայ դադանակ բարձրացնել: Նրանց մէջ էլ նա ղեկավար դարձաւ. խիզանը լսում էին նրան այնպէս, ինչպէս էր այդ մի Ժամանակ Շատախայ գոմերում: Մի անգամ, չեմ իմանում ինչպէս այդ պատահեց, Սողին վէճի բռնուեց Տօմբրունց թուրքի հետ: Նա մի ջահիլ

⁴¹⁾ Մանուկ:

Թուրքի տղայ էր, Սողուց մի երկու տարով մեծ, նուրբար էր Տօմարունց տանը. նրանց համար խոտ ու խուրձն էր կրում: Վէճն ըստ սովորականին վերջացաւ զփոցով. Թուրքը բռնեց իր խանչալի կոթից ու դադանակը շարժեց. Սողին մի քանի քայլ ետ գնաց, երկու ձեռքով բռնեց իր դադանակի կոթից, ետ տարաւ դադանակը, լեռով մօտ վազեց Թուրքին ու ախլիսի ոյժով իջեցրեց նրա գլխին դադանակը, որ խեղճ Թուրքի տղան տեղն ու տեղն արիւնաթաթախ ընկաւ: Նա էլ չը կանգնեց տեղից: Սողին հանգիստ իր ճանապարհը շարունակեց: Ետնից եկող երեխաները վեր կացրին Թուրքին ընկած տեղից, փաթաթեցին նրա գլխի վէրքն ու իրանց հետ տարան գիւղը: Խեղճ Թուրքի գլուխը պատռուել էր ու բաւականին արիւն գնացել. նա տեղի տակ պարկեց, էլ չէր կարողանում բանի գնալ: Տօմարունց Քիքին, որը պահում էր Թուրքը նոքարին, գնաց ու գանգատուեց տանուտէրին: Նա էլ վեր կացաւ, գնաց սարը, տեղն ու տեղը իմացաւ եղբուլթիւնն ու հրամայեց Սողու հօրը, որ նա իր անհանգիստ որդու հիգն ⁴²⁾ ու Թողը սարից կորցնի, նրան բոլորովին հեռացնի այնտեղից: Խեղճ հայրը Սողու գլուխն ու արևը հողելով ու գլխին անխնայ բամփելով, ուղարկեց նրան կրկին Մատախայ գոմերը, իսկ ինքն սկսեց խոտ ու խուրձ կրել, հազար ու մի նեղութիւններ քաշելով:

Ե.

Սողին գնաց գոմերը, ուր նրան էլ չը թողեցին պարապ-սարապ ման գալ. մայրն ուղարկեց նրան հորթեր պահելու: Օ՛, ինչ հրաշալի բան է հորթարածութիւնը. միշտ ազատ ու անհոգ հորթերն առաջդ արած, վազվզում ես կանաչ հովիտներում ու ծաղկազարդ դաշտերում: Երբեմն հորթերը քամի են վերցնում ու Վէտ անում, կայծակի արագութեամբ փախչում մի կողմի վրայ. դադանակդ առնում ես ու նրանց

⁴²⁾ Հետքը:

ետեից վաղու՛մ. հասնում ես, առաջը կտրում ու ետ փախցնում դէպի մնացած հորթերի խումբը: Պկու՛ն էլ իր զռնամանով ⁴³⁾ միշտ պատրաստ է փափախիդ ծալում: Երբ հորթերը խաղաղ արածում են կանաչազարդ մարգագետնում, նստում ես մի տեղ, հանում ես փափախիդ ծալիցը պկու՛ն ու զռնամանը, սարքում ես ու սկսում զաւալի պէս պկուռովդ զուռնա ածել: Երբ սուվում ես, էլ գնում չես մօրդ երեսը կտրում, թէ՛ ա՛նան, հաց տուր, ու երկար ու բարակ սպասում, որ գնայ տաշտից հաց հանի ու քեզ տալ. չէ, երբ հորթարած ես, տուրակը միշտ կախած է լինում ուսիցդ հացը մէջին. գնում ես աղբրի մօտ, մի կտոր հաց գցում նրա մէջ, լաւ թրջոց գնում. հացը փափկում է, կարծես նոր լինի թոնրից հանած. իշտահով կծոտում ու ուտում ես, լետոյ կռնում ես աղբրից մի լաւ ջուր խմում ու կրկին պկու՛ն. ըռըխումդ առնում:

Սողին վաղուց երազում էր հորթարած դառնալ: Երբ նրան գոմերից տարան սարը, այդ պաշտօնին արժանանալը նա մի ցնորք էր համարում. նա կարծում էր, որ հայրը սարի բանը վերջացնելուց լետոյ նրան կուղարկի գութանը հօտաղի պաշտօնով, իսկ այնուհետեւ, երբ ձիւնը դայ, կուղարկեն նրան գոմերը տաւարի թրիք քերելու: Հորթարած դառնալը բոլորովին մի անսպասելի պարգև էր Սողու համար. ողորմի Տօմբրունց թուրքի հօրը. եթէ նրան սարի ճանապարհին նա չը զփէր, խոտ ու խուրձ կրելուց նա դեռ երկար չէր ազատուիլ:

Երբ առաջին անգամ Սողին քշեց իրանց հորթերը դաշտն արածացնելու, ընկերները շրջապատեցին նրան ու հետաքրքրութեամբ հարց ու փորձ արին, թէ Բնչ է պատճառը, որ նրան այդքան շուտ սարից ետ ուղարկեցին գոմերը. ահր նրանք կարծում էին, թէ Սողու երեսն էլ չեն տեսնելու, այդ պատճառով շատ

⁴³⁾ Զռնաման—պկուի աման. նա ունի ծակեր, ինչպէս սրինգը. պկուի ներքեւի ծայրը դնում են նրա մէջ ու լետոյ ածում:

էին դարդ անում, շատ էին տափերը պոկում: Սողին հաւաքեց հորթարածներին իր շուրջն ուսկսեց իր պատմութիւնը: «Ատա՛, մի օր սարից մեր թառլան ջորովը խոտ էի բերում. ջորուն առաջս արած քշում էի. թող չէի անում, որ մինը գոնէ իմ առաջին գնայ. ես լոխի⁴⁴⁾ առաջն էի ընկնում. գնացի ու Հարսհանգստի գլխով բռնում Տօմբրունց թուրքի ետեւից հասայ. նա էլ Տօմբրունց համար էր խոտ կրում: Թէև նա ինձանից մեծ ա, ամա ես նրանից իսկի չէի վախենում. դագանակիս գլխում նոր էի էս մեխը վէր տուել⁴⁵⁾, հրէս է, տեսնում էք,—ցոյց է տալիս դագանակի գլուխը ընկերներին:

—Ա՛, թուրք,—ասացի ես,—ջորիդ շրաղ քաշի, թող ես անց կենամ:

—Խէ՛ ես անցկենում,—հարցրեց նա:

—Ուզում եմ առաջ ընկնել,—ասացի ես:

—Ո՛ւմ առաջ:

—Քո:

—Խէ՛, իմ գլուխը մեռել ա՛, որ թողնեմ մի սարսաղ հայի լակոտ իմ առաջն ընկնե՛ք,—ասաց նա:

—Ա՛, թուրք, քնչ, քնչ,—հարցրի ես,—մի էգ մնէլ ասա:

—Այ չոռն էդ պինչդ. խէ՛, գիտես, թա քեզանից վախում եմ ես:

—Բա համ եկել ես մեր սարերն, համ էլ մեզանից վախում չես. դու մգամ քանի՞ գլխանի ես,—հարցրի ես:

—Բա հարամ չի թուրքի կերածը, որ նա հալից վախենայ. հայն էլ մի իսան ա՛, որ մարդ նրանից վախէ. ես հալի էն....

Թուրքն ուղեց ուշունց տալ, բայց էլ վրայ չի հասցրեց:—Ի՛նչ արիր, ա՛ Սող, ասա՛ մի շուտով,—համբերութիւնը կորցրած հարցնում են հորթարածները:

—էն ա էն արի, խիզան,—շարունակում է Սո-

⁴⁴⁾ Բողորի. ⁴⁵⁾ Դագանակի ծայրին լինում է բռունցքի չափ մի գունդ. գնդի մէջ խփում են մեխեր:

ղին, — որ թուրքը քիչ մնաց, թէ հանգուցմերոց ըլի:

— Ի՞նչ արիւր, արնա:

— Մի քիչ ետ թռայ, երկու ձեռքով դադանակիս կոթից պինդ բռնեցի, նի վազեցի թուրքին, դադանակս լետ տարայ, բալամ⁴⁶⁾, որ զփեցի⁴⁷⁾, թուրքը տեղն ու տեղը շնաթաւիլ տուաւ ու գոռոցը գցեց էն ձորերը:

— Արա՛, բա թուրքն էլ տեղից վեր չը կացաւ:

— Ձէ, լաւ էի զփել:

— Արա՛, որտեղին զփեցիր:

— Կարկաժին⁴⁸⁾. դադանակիս մեխը թուրքի գըլուխն էր պրծել:

— Արա՛, բա դու հնց նրանից պրծար, — հարցնում են Սողուն:

— Ո՛հց պտի. վեր էլ կենար, նա ինձ կարող չէր ոչինչ անի. ես ջորիս առաջ գցեցի ու քշեցի տուն, — պատասխանում է Սողին:

— Հալալ ըլի քու կերածն, ա՛ Սող, — ասաց նրան ընկերներից մինը, — էդ թուրքին զփելն թնչ ասես, արժի, ահր նրանք մեզ ամեն տեղ, թաքուն, աշկարայ, միշտ զփում են. հարկաւոր ա, որ կէնդ-կէնդ էլ մենք նրանց զփենք: Այդ պատմութիւնից լետոյ Սողու հեղինակութիւնը աւելի բարձրացաւ ընկերների աչքում, որոնք թէեւ գիտէին զփել, բայց ոչ նրա պէս. Անդունց Սողին մի ուրիշ, մի զարմանալի զփող էր:

2.

Անցնում էին այդպէս տարիներ: Սողին մեծանում էր ու գնալով միշտ առաջադիմում զփելում: Ծնողներն երբեմն ստիպուած էին լինում հեռացնել նրան գոմերից, ուր նրա կռիւներին վերջ չէր լինում: Նրան ուղարկում էին գութանը հօտաղութիւն անելու, եղնաբաժի⁴⁹⁾ ու մաճկալի⁵⁰⁾ ձեռքի տակ խրատուելու: Գոմերը մի քիչ խաղաղուում էր: Հորթարածների կռիւներ

⁴⁶⁾ Բարեկամ, ընկեր. ⁴⁷⁾ Խփեցի. ⁴⁸⁾ Գլխին. ⁴⁹⁾ Եղնաբաժի արածացնողի. ⁵⁰⁾ Գութանի մաճը բռնողի:

Թէև պատահում էին, բայց այնքան էլ քիթ ու պոռ չէր արիւնով ներկուում, քանի որ կռուողների մէջ չէր լինում քաշարի զփողը: Գութանում խեղճ Սողոս գլխին շան օլին էին դնում. դեռ մութ-մութ եզնարածը գալիս էր ու նրան էլ միւս հօտաղների հետ կարպետի տակից դուրս քաշում ու դեռ քնաթաթախ լծան վրայ դնում: «Վարի, բալամ ջան, նանը ղուլեմ» ⁵¹⁾, ասում էր Սողին ըմբի ⁵²⁾ եզան, որի լծան վրայ նստում էր նա ու առաջ քշում: Եզները, մռնչալով, առաջ էին շարժւում. հօտաղներն սկսում էին իրանց դօրօն ⁵³⁾ նրանք երգում էին:

Հօռօլօ-լօ, վարի, բալամ ջան, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, ըմակիդ ղուրպան, ⁵⁴⁾ հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, նանիդ մատաղ, հօռօլօ-լօ,

Հօռօլօ-լօ, տափը ճղի, հօռօլօ-լօ,

Հօռօլօ-լօ, ծիր ⁵⁵⁾ տու ծրենք, հօռօլօ-լօ,

Հօռօլօ-լօ, հաց գալ, ուտենք, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, ծնողիդ մատաղ, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, Ծաղիկ եզը, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, Քեալջա աչառ, հօռօլօ-լօ,

Հօռօլօ-լօ, Նաղաշ եզը, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, ճումբը կիւտի, ⁵⁶⁾ հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, մռնչոցիդ մատաղ, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, նանը ղուլեմ, հօռօլօ-լօ.

Հօռօլօ-լօ, ջանիդ ղուրբան, հօռօլօ լօ...

Հօտաղների երգերը, դօրօն, քաջալերում էին եզներին. նրանք մռնչալով առաջ էին շարժւում. խոփ ու ձևիչը փայլում էին ու ակոսներ անթիւ, անհամար միմեանց ետևից փորում: Երբեմն պատահում էր, որ հօտաղներից մինը ննջում էր լծան վրայ ու ընդհատում իր դօրօն. մաճկալն առանց երկար ու բարակ

⁵¹⁾ Նանիդ մատաղ. ⁵²⁾ Առաջին լծան եզան. ⁵³⁾ Հօտաղի երգ. ⁵⁴⁾ Աշխատանքիդ մատաղ. ⁵⁵⁾ Ակոս. ⁵⁶⁾ Հողի ձմբերն իրար վրայ դիր:

մտածելու վերցնում էր ցելից ⁵⁷⁾ մի ահագին ճումբըն ⁵⁸⁾ ու հօտաղին փէշքէշ ուղարկում: Ծումբը գնում էր ու նրա կարկաժին տրաքում. ցնցւում էր խեղճ հօտաղը, քիչ էր մնում, թէ լծան վրայից ընկնի եզանց ոտների տակ. քունն իսկոյն փախչում էր, նա էլ խելքն իր գլուխն էր հաւաքում ու կրկին սկսում էր իր դօրօն: Այդպիսի նուէրներ մաճկալից Սողին էլ էր ստանում, զփւում էր ճմբով զօրս դու պատուիրեցեր, բայց քնչ նա կարող էր անել մաճկալին, որին իրաւունք էր տրուած նրա միսն ուտել, ոսկորը թողնել: Յաճախ պատահում էր հօտաղներին թող ու թացի տակ ընկնել: Ինչ կարող էին անել նրանք բաց դաշտում. վերևից թափւում է անձրևը. փչում է ցուրտ քամին. դիշեր է խաւար. թրջւում ես ու ջուրն ընկած հաւ դառնում. տակդ ջուր է արդէն: Մեր հօտաղները, ճարները կտրած, թափւում էին բոլորն էլ մի կարպետի տակ ու իրանց շնչով տաքացնում իրար: Երբ այդ էլ չէր օգնում, նրանք կանգնում էին տեղերից, Սողին հանում էր իսկոյն իր փափախի ծալից պիուն ու զոնամանը և սկսում է շեարակունին ⁵⁹⁾. հօտաղները ձեռք ձեռքի էին տալիս ու սկսում եալլին. այդպէս նրանք պարում էին մինչև լոյսն ու պարելով տաքանում: Խեղճ հօտաղ. նրա կեանքը քեափուրը չը քաշի. տարին երեք անգամ միայն լուանում են նրա գլուխը՝ Զօրհանէքին, Զատկին ու Վարդավառին, ու երկու անգամ թափում են ⁶⁰⁾ թոնրում նրա շորերը՝ Համբարձումին ու սուրբ Խաչին: Վարող ա փիս սովորել, եթէ շատ լուանաս ու սղալես նրան, — ասում են ծնողները, — հօտաղն իսկի հանդից տուն չը պիտի գայ. գլուխ լուանալն ու շորեր թափիլն նա քնչ անում. թաք հացը բոլ ըլի, որ նա բօլբօլ ուտի:

Գութանում բաւականին խրատուելով, Սողին, երբ արդէն վարուցանքսից պրծնում էին, վերտառնում էր գոմերը, ուր վերցնելով կրկին իր դագանակը, քշում էր

57) Վարած տափից. 58) Հողի կոյտ. 59) Պարի եղանակ է. 60) Մաքրում են անասուններից:

Հորթերին հանդն արածացնելու: Սողին կամաց-կամաց տղամարդի ջարդ ընկաւ. նրա համար առան փափախ ու կարեցին տրեխներ: «Ձէ, մտածեց մի օր հայրը, — բաւական ա, ինչքան նա հորթերի ետեից գնաց. ժա. մանակ ա նրան տաւարած կարգելու, և Սողին տաւարած կարգուեց: Տաւար պահելը դժուար է. կովեր ու եզներ են, շատ են ման գալիս, ամեն խոտի էլ հաւան չեն կենում. ջանդ դուրս գալով առաւօտից մինչև երեկոյ ետեւներէց ման ես գալիս. հազարից մի անգամ ես ժամանակ գտնում պիտ ածելու: Սողին լաւ տաւարած էր. նրա առաջից ոչ մի կով կամ եզը չէր կորչում. կարծես նրանք վախենում էին զփողի սոսկալի դադանակից, որի գլուխն ամբողջապէս մեխերով էր ծածկուած: Ուրիշ տաւարածներ նրա արօտատեղիները չէին համարձակուում ամեն սհաթ էլ կոխել, քանի որ գիտէին Անդունց Սողու հունարը, գիտէին, որ նրա ձեռքերը միշտ քոր են գալիս զփելու համար, իսկ նրա զահրիմար դադանակի գլխին էլ հօ բաց տեղ չի կայ. ամբողջը ծածկուած է մեխերով, որոնք մարդի գլուխ աջմա կանեն, եթէ գոնէ մի անգամ նրան գիփչեն:

Մի անգամ Սողին դարձաւ իր հօրն ասելով՝

— Ապէր, քու ջանին մատաղ, ինձ համար մի խանջտլ ⁶¹⁾ առ:

— Ա՛ գլխամեռ, — ասաց հայրը, — խանջալ քնչ ես անում առնեմ, որ մարդկանց փոր կոխես. դադանակով զփելը բաւական չի քեզ:

— Կոխիլ չեմ, ապեր. դու խանջալն առ, — ասաց Սողին, — ես նրան իսկի ձեռը չեմ տալ. քամարիցս կապած կպահեմ սարքի համար, իսկ եթէ հանդին կռիւ պատահի էն վախտը գադանակովս եօլա կըգնամ:

— Դրուստն ասա, — ասաց հայրը, — խելքդ գլխումդ կըպահես. խանջալով չես կռուիլ ու ինձ ջարմի ⁶²⁾ տակ գցիլ:

— Ձէ, ապեր, չեմ կռուիլ, — պատասխանեց Սողին, — խելքս գլխումս կը պահեմ:

⁶¹⁾ Դաշոյն. ⁶²⁾ Տուգանքի:

—Դէ լաւ, ասաց հայրը, տեսնենք ո՞նց ես խելքդ գլխումդ պահում. խանչալը կառնեմ:

Շուտով Սողին ստացաւ հօրից իր խանչալը:

է.

Շատ հպարտանում էր Սողին խանչալով, բայց նրան գործ չէր ածում. պատահած դէպքում եօլա էր գնում դադանակով: Խանչալը քամարից կապած նա գրնում էր տաւարի ետեից այնպիսի հպարտութեամբ, կարծես ամբողջ աշխարհը նրան լինէին տուած: Անցան մի քոնի ամիսներ: Սողին դիմեց հօրը մի նոր խնդիրքով. նրանից նա ուզեց հրացան ու ատրճանակ: Հայրը մերժեց նրա խնդիրքն, ասելով՝ «դեռ դրանց վախտը չի, դու առաջ մի խելքդ լաւ գլուխդ հաւաքիր, երբ կրտսնեմ քեզ կատարեալ տղամարդ դարձած, էն վախտը կառնեմ քո ուզած բաները. հիմա թուանդ տամ ձեռքդ, որ գնաս մինի գիւլլախորով⁶³⁾ անես ու տունս քանդես»: Սողին խօսք տուեց հօրը կատարեալ տղամարդ դառնալ. Բայց նրա արջ տունը քանդուի. դեռ մի երկու ամիս չանցած այդ խոստումից, նա մի չըտեսնուած ու չըլսուած զփոց սարքեց. էն էլ ո՞րտեղ, եկեղեցում, Աստուծոյ իրան տաճարում: Ծաղկազարդ կիրակին էր: Սողին գնացել էր գոմերից գիւղը հաղորդուելու: Այնտեղ եկեղեցում կատարւում էր Ծաղկազարդի հանդիսաւոր պատարագը: Սողին իր օրում առաջին անգամն էր պատարագ տեսնում. թէև առաջ էլ նա հաղորդւում էր երբեմն, բայց երբէք գիւղում պատարագի չէր հանդիպած. տէրը նրան հաղորդ էր տալիս առաւօտեան ժամին. Սողին բոլորովին չը գիտէր, ինչ բան է պատարագը: Խանչալը քամարից կախած, դադառակը ձեռքին բռնած նա կանգնել էր եկեղեցում ու աչքերը չռած, բերանը կիսաբաց, մեծ հետաքրքրութեամբ դիտում էր պատարագի արարողութիւնները: Ձորս կողմի մարդիկ երբեմն նայում էին Սողուն, նրա

⁶³⁾ Գնդակահար:

խանչալին ու դաճանակին, բայց ոչինչ չէին ասում, թէև շատ անվայել էին գտնում նրա այդ սարքերը եկեղեցում: Սողին զգում էր, որ իրանով անբաւական են, բայց բոլորովին ուշադրութիւն չէր դարձնում նրանց վրայ: Երբ պատարագին քահանան ողջոյն տուեց վերևից, միւս քահանան ցած իջաւ սեղանից, ընդունեց զայլը Ղազարից ողջոյնն ու, ձեռքը հերթով մի քանի մարդկանց գլխներին դնելով, ողջոյն տուեց նրանց, բոլոր աղօթողներն ըստ սովորականին սկսեցին միմեանց ողջունել, կրկնելով՝ «ողջոյն քեզ, եղբայր...»: Սողին շատ հետաքրքրուեց դրանով ու շատ զարմացաւ. նա մի շատ տարօրինակ բան էր տեսնում իր առաջին. յանկարծ ոչ այս, ոչ այն, մարդիկ սկսում են միմեանց ականջին փսփսալ, ու այդ փսփսոցը կամաց-կամաց նրան է հասնում. նրա չորս կողմի աղօթողներն էլ արդէն սկսեցին փսփսալ. «Ձէ, ախտեղ մի տոնութիւն կայ,— մտածեց Սողին,— սրանք տէրի հրամանով խօսք են տալիս իրար, որ յանկարծ իմ վրայ թափուեն ու մի լաւ թակեն. երևի նրա համար, որ խանչալով ու դաճանակով եմ ելածին ⁶⁴⁾ մտել. դէ որ ըզհէնց ա, ես հրետին իմ բանը տեսնեմ: Մտածելն ու սկսելը մին արաւ մեր Սողին. դաճանակը բարձրացրեց ու կայծակի արագութեամբ սրա-նրա կարկաժին իր շրջապատողներից մի-մի հարուած իջեցրեց, ջարդ ու փշուր արաւ խեղճերի գլուխներն ու նախջեց արիւնով նրանց ճակատները: Իրարանցումն ընկաւ եկեղեցին. պատարագը խանգարուեց. Սողին դուրս թռաւ ու փախաւ: Շատերը դուրս թռան եկեղեցուց ու նրա ետևից ընկան, շներ մինչև անգամ քիս տուին, բայց ոչինչ չըկարողացան շինել. Սողին իր թիզ ու թեփուռը կորցրեց, մի աչքաճալում նա Վարանի ռեռը ⁶⁵⁾ կտրեց ու փախաւ, դնաց տաւարի մօտ Ղափլան-ղալի ծմակները: Ընկերներից առաջինը հանդիպեց նրան Կեափունց Բէդին ու հարցրեց՝

— Ադա՛, շինումն քնչ տեսար:

⁶⁴⁾ Եկեղեցին. ⁶⁵⁾ Վարանի սեռը—Մածնաբերդին կից բլրակ է:

— Պտարագ տեսայ, ա՛ Բեդ, պտարագ, — պատասխանեց Սողին։

— Ադա՛, որտեղ։

— Երծուժը։

— Պահ, ընկրակ քու աչքերին, որ պտարագ ես տեսել. ադա՛, պտարագդէջն ո՞վ էր, — հարցնում է Բեդին։

— Գիտում չեմ, ա՛ Բեդ, պատասխանում է Սողին, — երկու տէրն էլ ամաքը մի նախշուն եսփնջի շուռ կալած վերի ղողի սաքուէն ⁶⁶⁾ կաղնած հարեդա ⁶⁷⁾ ժամ էին տսում. ներքի ղողին էլ մի բեօլուկ ⁶⁸⁾ ջահէլ-ջհուլ խիզան ⁶⁹⁾ ու մի մեծ տէրացու էլ նրանց միջին կաղնած հէնց էնա մի ձէնի ծվվում էին, ընհենց, որ խելքդ կը գնար, եթէ լսէիր։

— Ադա՛, բա դրօշտին ⁷⁰⁾ որ տէրի գլխին էր, չը տեսար, — հարցնում է Բեդին։

— Տեսայ, ա՛ Բեդ. դրօշտին Մխիթար տէրի գլխին էր, Մխիթար տէրի. — պատասխանում է Սողին։

— Էնա պտարագիչը նա ա ըլել, — ասում է Բեդին, — ադա՛, բա նրա կողքումն ո՞վ էր կաղնած ⁷¹⁾, — հարցնում է նա։

— Մեր տէրացու Ղազարն էր կաղնած, Ղազարը։

— Ադա՛, նա քնչ բանի էր։

— Նա էլ մի սիպտակ լէհին ⁷²⁾ էր կեցել ու մի ծխաման ⁷³⁾ ձեռքին բռնել. բազի վախտ ⁷⁴⁾ սեղանից ուշը ⁷⁵⁾ խալխին էր դարձնում ու ծրխմանաւը մին սրա ըռըխին, մին նրա ըռըխին հարերդա ծուխ անում։

— Ադա՛, մասն ⁷⁶⁾ առար, հարցնում է Բեդին։

— Չէ։

— Խբ։

— Խի պտի. գլուխս մի օլին եկաւ, — պատասխանում է Սողին։

— Ադա՛, էդ ո՞նց ըլաւ։

— Ա՛յ ոնց, — ասում է Սողին, — ես անմեղ ինձ հա-

⁶⁶⁾ Սեղանին. ⁶⁷⁾ Անընդհատ. ⁶⁸⁾ Խուժը. ⁶⁹⁾ Երեսաներ. ⁷⁰⁾ Սաղաւարտը. ⁷¹⁾ Կանգնած. ⁷²⁾ Շաբիկ. ⁷³⁾ Բուրվառ. ⁷⁴⁾ Երբեմն. ⁷⁵⁾ Դէմքը. ⁷⁶⁾ Հաղորդ։

մար կաղնած թամաշա էի անում պտարագին. մենել տեսնամ ժամի թունդ վախտը էն գլխամեռ Ղազարը վերի ղոլի սաքուէն դվերեց քաշ ու Հանէս տէրին մի բան ասեց. նրան վերի ղոլէն Մխիթար տէրն ուղարկեց քաշ: Հանէս տէրը, Ղազարից վերի ղոլի խաբարն առնելուն պէս, ուշը ետ շգակեց, ձեռքը մի երկու մարդկանց գլխի դրաւ ու փսփսաց նրանց ականջներում: Մենել տեսնամ, փսփսոցը կամաց կամաց մօտենում ա ինձ. չէ, ասեցի, էստեղ մի բան կայ. սրանք իրար խօսք են տալիս իմ գլուխը թակել, որ համարձակուել եմ խանչալով ու դագանակով կանգնել եխծում: Քու նանը չը մեռնի, Անդունց Սողի, մզամ ⁷⁷⁾ մեռել էս, որ սրանք կարան քեզ թակեն, — ասացի ես մտքումս ու լետոյ, ը'հ ա' Բեդ, որ զփեցի մի քանիսի, տեղն ու տեղը խեղճերը պարանուեցին: Հարա-հրոցն ընկաւ ժամը. պտարագը փողմիշ ⁷⁸⁾ ըլաւ. «ադա, էդ հարամզագին ⁷⁹⁾ բռնեցէք», — լսուեցին ամեն կողմից: մի քանիսն ընկան առաջս, որ բռնեն, բայց ես դագանակովս աջ ու ձախ զփելով դուրս թռալ եխծից ու մինչև այստեղ մին փախայ:

— Հալալ ըլի քու կերածն, ա' Սող, — ասում է Բեդին, — լաւ ես արել, նրանց հախն ա, որ զփել ես. նրանք խի էին ուզում քու խանչալը խլեն ու քեզ թակեն:

— Զփեցի, ա' Բեդ, ամա հմի բաբաթ ⁸⁰⁾ խեղճ եմ գալիս նրանց:

— Խի:

— Ադա, նրանք էնքան էլ մեղաւոր չէին, — ասում է Սողին, — ստնութինը ⁸¹⁾ վերի ղոլէն եկաւ է, վերի ղոլէն: Մխիթար տէրը երբ էն գլխամեռ Ղազարին ուղարկեց քաշ, բանն էն վախտից խարաբ ըլաւ:

— Դրուստ ես ասում, ա' Սող, ստնութինը վերի ղոլէն ա եկել, ամա էլի դու լաւ ես զփել. նրանք խի էին Մխիթար տէրին լսում:

⁷⁷⁾ Միթէ. ⁷⁸⁾ Խանգարուեց. ⁷⁹⁾ Անպիտանին, անիրաւին. ⁸⁰⁾ Մի բիչ. ⁸¹⁾ Սատանայութիւնը, խարդախութիւնը:

—Հա՛, ա՛ Բեգ, շիտակ զփեցի,—հպարտութեամբ պատասխանում է նրան Անդունց Սողին ու դադանակը ձեռքում խաղացնում:

Սյդ զփոցը Սողուն էփան չը նստեց: Հայրը երբ լսեց, մի ծէրատ ⁸²⁾ առաւ ձեռքն ու խեղճի ջանին ըլաւ. էլ ոչ գլուխ թողեց, ոչ, ոչ մէջք,—հարերդա նի պրանեց, ասելով՝ «դեռ դու ինձանից թուանդ ես ուզում. ա՛յ քեզ թուանդ, ա՛յ քեզ թուանդ», ասում էր նա ու հարուածներ մինը միւսից ուժգին իջեցնում Սողուն կարկաժին:

Ը.

—Ե՛, ըսէնց տունքանդութին չը ըլիլ. էս քնչ արի ես. էն օրն էն ո՞ր սատանէն ուղարկեց ինձ շէնը մասն առնելու, որ էս օլինն իմ գլուխը գայ,—մտածում էր Սողին ծոծրակը քորելով,—հայրս ընհենց որ բարկացել ա՛ ինձ վրայ, էլ թուանդ չի առնիլ ինձ համար, զուր տեղը չի նա երդուեց: Ե՛, մեռած լաւ եմ, քան միշտ էսպէս առանց թուանդ մնացած. քնչ կասեն իմ թայ ու թուշ ⁸³⁾ տղէքը. քնչ կասեն Կեափունց Բեգին ու Կուշունց Կեալին. նրանք արդէն ունեն թուանգներ ու պատրօնտաշներ ⁸⁴⁾, որոնք լիքն են փլ-լստրատին ⁸⁵⁾ տուող պատրօններով. բա ես նրանց պէս տղայ եմ, որ իմ հայրն ինձ առանձ թուանդ ա թողնում: Ա՛խ, Աստուած, ըշտա երբ թուսնգն ուսիցս կը կախեմ ու պատրօնտաշը դօշէս կապեմ:

Մեծ էր Սողուն դժբաղդութիւնն ու անբուժելի նրա վիշտը: Նա յուսով էր, որ Զատկից լետոյ հայրը նրա համար թուանդ կառնի. նա մտադիր էր այդպիսի լընդիրքով կրկին անգամ դիմել նրան: Նրա սիրտն արդէն թրթռում էր ու հալումաշ լինում, երբ մտածում էր դրա մասին, կասես թագ ու պսակ էին կապելու նրա գլխին, կասես իր սիրուհուն է տեսնելու շուտով իր

⁸²⁾ Շատ հաստ փայտ. ⁸³⁾ Հասակակից. ⁸⁴⁾ Փամ-փուշաների պայուսակ. ⁸⁵⁾ Ըողշողուն փամփուշաներ:

կողքում կանգնած: Ե՛ր, քնչ բան է սիրուհին, քնչ բան է ջահիլ տղի հոգին դադող ջանի կրակը: Նրա սիրուհին հրացանն էր իր շողշողուն փամփուռներով: Երբ սիրուհուն տիրապետելու համար էր նա այնքան դարդանում ու այնքան հալումաշ լինում: Սողին արգէն յայտնի զփող էր. նրա անունն արգէն յայտնի էր ամեն տեղ: Բնչ էր հարկաւոր նրան, որ այլ ևս ոչոք չըհամարձակուէր ասել, թէ աչքիդ վերեն ունք կայ, այլ ևս ոչ ոք չը կարողանար նրա առաջը քեօթուկ գցել. նրան հարկաւոր էին հրացան ու շողշողուն փամփուռներ: Երբ էր նա երազում ունենալ. այդ էր նրա սրտի մուրափը: Ե՛ր, անցաւոր աշխարհ, եանի քնչու ես դու այդքան փշոտ ու տատասկոտ. երբ պէտք է վերջապէս մարդ քո վրայ բաղդաւոր ու երջանիկ լինի մինչև մահը. հերթք չէ, ինչքան դառն ու յորդառատ արցունքով հեղեղուեցիր դու. հերթք չէ քեզ արեան վտակներով ներկուել: Ահր ո՛վ է մինչև օրս իր սրտի մուրազին հասել, որ Անդունց Սողին հասնէր. հէնց որ մարդու սըրտում մի խորհուրդ, մի բուռն ցանկութիւն է ծագում, իսկոյն տեսնում ես, հազար ու մի արգելքներ կանգնեցին նրա առաջ, իսկոյն նրա գլխին մի օլին, մի անըսւպասելի աղէտ է գալիս: Ինչո՛ւ ես դու այդպէս անցաւոր աշխարհ, ասա՛՛ ո՛վ է մեղաւոր՝ մարդիկ թէ դու:

Խեղճ Անդունց Սողի. նա իր սրտի մուրազին չը հասաւ, նա էլ շատերի պէս հեռացաւ այս աշխարհից բէյմուրադ:

Մի անգամ Սողին արածացնում էր իրանց տաւարը Հուռի աղբրի գաշտավայրում: Նա մենակ. էր ընկերներից երկուսը գնացել էին Ամենափրկիչի ձորն այնտեղ կորած տաւար փնտռելու: Շուտով նոյն տեղն իրանց տաւարն արածացնելու բերան մօտիկ թուրք ղշլաղի⁸⁶⁾ տաւարածները, թուով երեք հոգի, ոտից մինչև գլուխ սպառազինուած: Սողին պարկած էր կանաչ խոտերի մէջ, երբ թուրքերին նկատեց, նա իսկոյն կանգնեց տեղից, հազրեց իր դադանակն ու սպասողական դիրք բռն-

86) Գիւղի:

նեց. նա գիտէր, որ թուրքերն առանց կռուի չեն կորչելու, ուստի շտապեց հրետին իր գլխի ճարը տեսնել: Թուրքերի տաւարը գնում էին Սողու տաւարի հետ խառնուելու. նա նրանց առաջը կտրեց ու ետ դարձրեց:

— Ա՛հ, հայ, թնչ բանի ես, — ձայն տուեց թուրքերից մինը, — էդ տաւարի առաջ խի՞ ես կտրում:

— Լաւ եմ անում, — պատասխանեց Սողին:

— Ո՞նց ես լաւ անում. էս արօտատեղին մենակ ձերն ա՛, — հարցրեց թուրքը. միւս երկուսը մօտեցան նրան:

— Հա՛, մերն ա՛, — պատասխանեց Սողին, — բա դու էդ չը գիտես, որ հախը հարցնէք, պէտքա ձեզ թակելով այստեղից դուրս անել:

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, — ծիծաղեց թուրքերից մի ուրիշը, դու էլ կարող ես թակել:

— Աչքդ էլ չեմ հանիլ, — պատասխանեց Սողին:

— Ինչո՞վ:

— Հրէս է, այս դագանակով, — ասաց Սողին, ձեռնափայտը ցոյց տալով նրան:

— Բա հարամ չի լինիլ մեր կերածը, որ մեզ մարդ թակի. էն էլ ո՞վ, մի հայի յակո՞տ, — ասաց թուրքը:

— Լակոտը դու ես, շուն հարամդադա, — ասաց Սողին:

— Զէնդ կտրի՛, անհաւատ, — պատասխանեց թուրքը:

— Ո՞վ ա անհաւատ, ես, — գոռաց Սողին ու մօրն չալով վազեց դէպի թուրքը, որի կարկաժին մի քանի անգամ իրար ետեւից իջեցրեց դագանակը. թուրքն արիւնլըւիկ ընկաւ տեղն ու տեղը: Նրա միւս երկուսն կերները մօտ վազեցին, ու սկսուեց կատարեալ կռիւ. նրանց ու Սողու մէջ. կռիւն անհաւասար էր ու անողորմ: Սողու վրայ կարկուտի պէս թափւում էին հարուածներ, բայց նա մի բոպէսաչափ անգամ չէր ընկճւում, մի քալլ անգամ յետ չէր նահանջում: Նա անդհատ շարժում էր իր դագանակը վեր ու վայր ու անխնայ զփում իր հակառակներին. երբեմն երկուսին միասին առաջ էր դնում ու բաւականին տեղ քշում, բայց նրանց էլ յաջողւում էր հարուած հասցնել

Սողուն ու դժուարութեան մէջ գցել նրան: Թուրքերի գլուխները վրայ էլ սաղ տեղ չէր մնացել. նրանց երեսներն ու շորերը նախշուել էին արիւնով. էնա հաճախան էր, որ նրանցից մէկն էլ ընկնէր ու շնաթաւիլ տար, որ Սողին միւսին բոլորովին ջարդ ու փշուր անէր ու վերջը երկուսին էլ կատարեալ մէլիդ⁸⁷⁾ գցէր: Կռուի թունդ ժամանակ ընկած թուրքը, փորսոդ տալով, աննկատելի կերպով մօտեցաւ Սողուն, յանկարծ կանգնեց տեղից ու նամարդութեամբ խանչալը խրեց նրա կողքը: Անսպասելի էր հարուածը. սառտիկ էր ցաւը. «վայ, ես մեռաւ»,—բացականչեց Սողին ու տեղն ու տեղը մերձիմահ ընկաւ: Թուրքերը թողեցին նրան այդպէս ընկած, շտապով հաւաքեցին իրանց տաւարը, առաջ քշեցին նրանց ու փախան դշտադր: Սողին արիւննաքամ էր լինում. չը կար մէկը, որը փաթաթէր նրա վէրքն ու կանգնեցնէր արիւնը. երկար նա թաւալւում էր ընկած տեղն ու խորը հառանչ քաշում. չորս կողմի խոտերն ու ծաղիկները ներկուել էին արիւնով:

Այդ միջոցին Ամենափրկչի ձորից վերադարձաւ նրա մտերիմ Կեափունց Բեգին: Նկատելով Սողուն այդ դրութեան մէջ, նա սարսափած մօտ վազեց նրան ու ընկաւ նրա մօտ ծնկաչոք: Նա խկոյն հասկոցաւ բանն ինչումն է. երկար նա չէր կարողանում իրան հաւաքել ու խօսել. արտասուքը խեղդում էր նրան: Վերջապէս նա հարցրեց՝ «ո՞ւ Սող, քե՞ մատաղ, էդ ո՞վ քեզ ետրալու արաւ,⁸⁸⁾ ում հետ կռուեցիր»:

Սողին դժուարութեամբ էր խօսում. մի կերպ նա ասաց. «բալամ, որ զփեցի...»:

—Արա՛, ո՞ւմ զփեցիր, ասա՛, քո ջանին մատաղդը՝ նամ, հարցրեց Բեգին:

—Թուրքին, ա՛ Բեգ... նա խանչալը կոխեց կողքըս, ամա ես նրան լաւ զփեցի,—ասաց Սողին:

—Արա՛, քնչի համար, քնչ պատահեց,—հարցրեց Բեգին: Սողին ոյժ չունէր խօսելու. Բեգին մի երկու անգամ էլ կրկնեց իւր հարցը:

87) Դիակ: 88) Վերաւորեց:

— Ե՛նա, բալամ, որ զփեցի... շատ թույլ ձայնով մըմնջաց Սողին, խորը հառաչ քաշեց ու փակեց աչքերը։ Հփողն այլևս չըկար։ Բեդին, աղիողորմ արցունք թափելով, ընկաւ նրա անշնչացած դիակի վրայ։

Այդպէս այս անցաւոր աշխարհից, դեռ իր սրտի մուրազին չըհասած, դեռ սեփական հրացան ու շողշողուն փամփուշտներ չը տեսած, անհետացաւ Մածնաբերդցի Անդունց Սողին, այդ յանդուգն ու համարձակ զփողը։

ՄՅԵՓԱՆ ԱԼԵՑԻՔԵԱՆ-ԲԱՆԱՆՅԵՑԻ

